

Момчило Д. ПЕЈОВИЋ*

О ИСЕЉАВАЊУ ЦРНОГОРАЦА У РУСИЈУ
И ШКОЛОВАЊУ ЦРНОГОРСКЕ СРЕДЊОШКОЛСКЕ
И СТУДЕНТСКЕ ОМЛАДИНЕ У ПЕРИОДУ ОД XVIII
ВИЈЕКА ПА СВЕ ДО КРАЈА ДРУГЕ
ДЕЦЕНИЈЕ XX ВИЈЕКА

Историјска прошлост и бројна достигнућа на плану културних, политичких, привредних па донекле и војних односа Црне Горе и Русије за готово три стољећа њиховога трајања, пружају могућност стручним и научним радницима па и осталим заинтересованим појединцима за учешће многоструких веза у односима ове двије државе, које се налазе на великој удаљености и несразмјерне су по величини – територији и по броју становника. Међутим, та несразмјера у ова три вијека трајања тих односа није била сметња да се успостављене везе на почетку XVIII вијека па све до данас одржавају готово у континуитету или са неким мањим прекидима који нијесу били никаква већа препрека да онамо гдје се стало одмах по прекиду наставе и започну са још јачим еланом и многоструко чвршће него што су до тада биле. Могло би се скоро и тврдити да се ради о неком феномену који није запажен у блиској историји на простору Европе између двије државе или два народа гдје се, слободно се може рећи, братска љубав словенске душе и сарадња црногорско-руског пријатељства његује на задовољство и једне и друге стране. У протекла три вијека ти односи су некад били слабији или јачи, а често су били снажни и многоструки на плану војне и културне, политичке или економске сарадње да се тешко отети утиску па не рећи да се код јужнословенских народа на Балкану та сарадња најискреније и најдубље исказивала

---

* Др Момчило Д. Пејовић, виши научни сарадник у Историјском институту Црне Горе

управо на примјеру међусобне сарадње Црне Горе и Русије. То су историјске чињенице које су провјерене и које су се потврдиле и свакодневно се потврђују на плану културне сарадње највећим дијелом, а наравно и на осталим пољима: војном, политичком, економском и осталим. Те везе и односи су готово непрекинути, нераскидиви па и онда када су привремено били, у извјесном прекиду, потиснути у други план због неких других околности, да би већ првом приликом били настављени много интензивније него до тада. То и данас осјећамо у првој деценији трећег миленијума.

Традиционално добри црногорско-руски односи посебно се могу сагледати кроз призму културних односа а нарочито у сегменту веома важном за школовање црногорског кадра на плану одашиљања црногорске средњошколске и високошколске студентске омладине у некада моћну, велику и славну царску Русију. Ма колико хтјели да потражимо нешто што би могло да изађе из оквира дотадашњег сагледавања црногорско-руских односа, тешко да се може наћи нешто са чиме би се могло документовати да је другачије било. Стручни и научни радници на плану и проблематици просвјетних и културних веза и односа имају обиље расположивог архивског материјала – грађе на основу које показују и потврђују наше тврдње. Тако треба наставити и даље докле год постоје тако блиски народи, њихови плодни односи, заједничке жеље, хтјења и намјере да истрају на учвршћивању и продубљивању укупних друштвено-политичких односа његованих у протеклих готово триста година.

Мени, као особи која се дуго бави проблематиком школовања црногорске омладине у иностранству у периоду XIX и XX вијека, овом пригодом пружа се могућност, сходно расположивом времену предвиђеном за саопштења, да у основним потезима прикажем правце исељавања Црногораца у Русију, а с друге стране будем много конкретнији на изношењу података за школску омладину школовану широм Русије од средине XVIII вијека па све до друге деценије XX вијека. Управо овом приликом одступићу од уопштавања, за разлику од већине мојих цијењених колегиница и колега, тако да ће црногорско-руске везе бити готово стварне а не имагинарне, јер ће бројни статистички подаци и навођење имена и презимена показати да су културне везе биле у прошлости много садржајније и трајније од свих других које су се одвијале кроз период од скоро три вијека.

Стоји чињеница да је о проблематици исељавања Црногораца у Русију у периоду XVIII и XIX вијека скромно истраживано, писано и постоји извјесна библиографија радова у којима се та проблематика до-

ста добро проучила. Наравно да има ту још много да се истражује па би то била једна заиста захвална тема не само као докторска дисертација него и као пројекат на којему би радиле и једна и друга страна – Црна Гора и Русија. Овом приликом даћемо један кратки приказ и хронологију тих исељавања, а с друге стране акценат ће у овом реферату бити на школовању у Русији у XIX и првим деценијама XX вијека. Још само да истакнем да је саопштење прилично обимно, са много фактографије и детаља и као такво биће достављено за објављивање, а за ову прилику дати су само кратки изводи.

ИСЕЉАВАЊЕ ЦРНОГОРАЦА И ЊИХОВА НАСЕЉАВАЊА У РУСИЈИ

Почетком друге деценије XVIII вијека (1711), долази до успостављања првих односа Црне Горе и Русије, прије свега на војном плану, да би касније били проширени на пољу просвјете и културе, политике и привреде, као и осталим видовима сарадње значајним за обије државе. Безмало, та сарадња траје три пуна вијека све до данашњих дана. Интензитет тих односа током нешто мање од три вијека био је некад слабији а некад јаче наглашен. Праћени су и извјесним прекидима, који нијесу били временски толико дуги нити њихови узроци толико дубоки а да се преко њих није могло прећи или настали проблеми превазићи у интересу успостављања или настављања даљих, још чвршћих и трајнијих веза да би били још интензивнији, како на политичком тако и на економском плану пружања помоћи Црној Гори. Политичка и економска подршка биће у Црној Гори значајан фактор у борби против Османске империје у почетна два вијека тих односа и успостављених првих војних веза, која ће у другој половини XIX вијека нарочито доћи до изражаја, а касније ће подршка бити настављена током балканских ратова, Првог и Другог свјетског рата, па све до данашњих дана.

Мисије већег броја руских официра или оних у руској служби, затим разних путописаца, авантуриста, као и научних радника-истраживача упућиване у Црну Гору од стране руске владе и руских царева у почетку ће имати више карактер упознавања живота и обичаја Црногораца, а касније и политичку позадину све у циљу постизања извјесног утицаја на становништво и његово придобијање за интересе Русије на Балканском полуострву. Извјесна мјера опрезности испољавана је у тим првим контактима од стране руских официра који су се више занимали за питања политичког утицаја сусједних држава на Црну Гору.

У периоду од XVI до XVIII вијека било је појединачних исељавања како у сусједне јој земље тако и у Русију. Међутим, први контакти Црне Горе и Русије, успостављени у доба Петра Великог, знатно ће измијенити ситуацију у том погледу, као и начин и правце кретања у циљу насељавања бројних породица у Русији и утицати многоструко на њихову судбину, а посебно на самом почетку гдје се није могло одмах предвидјети нити планирати насељавање Црногораца. Од тог времена Црна Гора сматрала се у неку руку под руским протекторатом и добијала је од Русије новчану и другу помоћ.

Први контакти Црне Горе и Русије, успостављени 1711. године (грамата од рускога цара Петра Великог и одлазак у Црну Гору Михаила Милорадовића), нијесу могли одмах предвидјети и планове о насељавању Црногораца. Тек послје Ђуприлићевог напада на Црну Гору, 1714. године, владика Данило се обратио руској влади да пружи помоћ пострадалима народу Црне Горе.

Непрекидно исељавање становништва са простора данашње Црне Горе, појединачно или већег броја породица, организованог и планског исељавања становништва у циљу физичког опстанка је проблем који дубоко задире у све аспекте привредног и политичког бића Црне Горе у периоду XVIII, XIX и XX вијека. Исељавање Црногораца и њихово насељавање у Русији текло је готово два вијека, више спорадично него плански, а интересовање је било у несразмјери са реализацијом насељавања у ненасељеним и непрегледним новоосвојеним руским просторима. Исељавања су се одвијала под најразличитијим спољнополитичким околностима и у посебним условима одржавања веза између економски заостале Црне Горе и више других, развијених земаља. Исељавања су некад била јача а понекад слабија и не тако бројна било да се ради о сусједству, Србији, Босни, Далмацији, Хрватској, Словенији и другим земљама. Неродне године знатно су утицале на повећање исељеничких група. Исељавања готово да нијесу престајала нарочито послје једне или неколике узастопне неродне године и најчешће су била бројна и масовна. Наравно да су сва та исељавања била посљедица тешког економског стања, готово се може рећи пукога сиромаштва највећег дијела становништва тадашње Црне Горе. Међутим, извјесна исељавања су била иницирана не само економским разлозима већ и политичким. Црногорске владике и митрополити (*Сава, Василије, Данило, Пејтар I, Пејтар II, књаз Данило, краљ Никола I*) обраћали су се сусједним државама Млетачкој републици, Аустрији, и посебно и много чешће Русији да помогну насељавање породица из Црне Горе како би се спасли најугроженији. Дакле,

економска емиграција усмјеравана је у правцу оних земаља од којих се могла очекивати и извјесна спољнополитичка помоћ у борби за сношљивији живот становништва као и њене друштвено-економске прилике.

Русија је била прилично заинтересована за насељавање бројнијег дијела породица у ненасељеним или слабо насељеним областима и новоосвојеним територијама. Успостављене везе са *јединовјерном* и *јединојезичном* Русијом стално ће се учвршћивати и продубљивати. Стартешки план да се на Балкану успоставе што боље и тјешње везе Русије са јужнословенским народима резултираће материјалном и политичком помоћи. Помањкање обрадиве површине и недостатак основних намирница свакако су разлози због којих је процес исељавања становништва био убрзан, наравно у оним областима у којима је то било изражено. Очигледно да је исељавање становништва из Црне Горе била неопходност у циљу стицања зараде или обезбјеђења пуког преживљавања. Исељавало се и у Цариград, Боку, Далмацију, Истру, Апулију, Аустрију, Србију и Русију, а ишло на зараду у готово све европске земље, затим у Африку, а највише у Америку.

Општепозната је чињеница да је Црна Гора од почетка XVIII вијека почела добијати повремену а касније и сталну годишњу помоћ од Русије. У другом писму Петра Великог од 1715. године упућује се помоћ за 3 године по 500 рубаља. Повремена помоћ износила је и до 15.000 рубаља, а сваке треће године Црној Гори је редовно исплаћивано по 500 рубаља. Владике црногорске настојале су да издејствују повећање и редовно добијање руске помоћи. Тек после Гуприлићевог напада на Црну Гору, 1714, владика Данило се обратио руској влади да пружи помоћ пострадамом народу. Крајем јануара 1715. године, руска влада је издала указ да ће свима који буду ступили у руску војну службу дати, према чину, земљу у Азовској и Кијевској губернији. Ипак, било је то неприхватљиво за Црногорце, који ни 1719. године, иако су били „оскудни свачим и гладни”, нијесу изразили жељу да се преселе у Русију. Бројни ратови Црне Горе против Турске, или Аустрије и Турске, затим Русије и Турске имали су свога посредног и непосредног утицаја на велика помјерања становништва из Црне Горе ка оним територијама које су биле удаљеније од Турскога царства.

У другој половини XVIII вијека руска влада је упорно настојала да у Црној Гори врбује људе ради насељења пустих крајева Русије. Године 1753, владика Василије је изнио аустријској влади тешко стање у Црној Гори и молио је да омогући прелаз црногорских породица у Русију. Зна се да су се млетачке власти супротстављале одласку Црногораца у Русију.

Владика Василије ће наставити да шаље захтјеве руској влади у циљу одашиљања црногорских породица у Русију. Он ће радити на прикупљању добровољаца који би сачињавали један црногорски пук у саставу једне веће руске јединице. Владика и истакнутији црногорски главари успијевали су да за одлазак у Русију придобију што већи број домаћинстава и њихових чланова способних за ношење оружја. Пропаганда за одлазак у Русију вођена је међу Брђанима, Мајињанима и Грбљанима. Предлог о пресељењу Црногораца у Русију одбијен је 1754. године, па се настојало радити на одашиљању једне мање војне јединице добровољаца о трошку руске владе. Године 1758, од Русије је владика Василије тражио средства за издржавање три пука војске у Црној Гори. Одобрење за прелазак 100 црногорских породица преко Славоније и Баната било је добијено. Тако је дошло до организовања исељавања Црногораца, међутим, млетачке власти су радиле на онемогућавању те сеобе Црногораца у Русију. Од 1756. до 1759. године у Русију је отишло неколико група преко Кијева у Оренбург и Москву. Укупно у пет група, и поред великих сметњи од стране Турака и Млечана, у Русију је отишло око 1500 особа, а за које је руска влада издвојила нешто више од 42000 рубаља. Поред 15 дјечака које је владика Василије одвео у војни пјешачки корпус у Петроград, већи број одраслих био је насељен у српска насеља: *Нову Србију* (6889 душа) и *Славеносербију* (17). Досељеници су тражили да се оснује црногорски пук и да им се да све што је било обећано: награде по чиновима и поклони. Ипак, послје 1759. године, због извјесног незадовољства, досељеници нијесу хтјели да приме руско држављанство и почели су се враћати у Црну Гору. Од досељеника из Србије 1760. године основан је *новомирјородски јарнизон*, који ће у другој половини XIX вијека дотадашњи назив *Нова Србија* преименовати у *Новоросијски крај*. Прва већа сеоба Црногораца у Русију (1756–1759) завршила се са половичним успјехом.

Послије смрти митрополита Василија везе са Русијом мало су попустиле, као и за вријеме владавине Шћепана Малог, да би се послје његове смрти обновиле и чак ојачале, посебно када је Русија објавила рат Турској, јер је царица Катарина позвала Црногорце да ступе у рат с Турцима. По одласку Долгоруког и склопљеног мира са Турском 1774. године, интересовање за Црну Гору је ослабило, а обећања у царичиној грамати више нијесу спомињана.

О пресељењу Црногораца у Русију било је ријечи и вођени су преговори са руском владом и кнезом Долгоруковим и током владавине Шћепана Малог (1769. године). Бројне су биле пријаве за исељавање из Црне Горе у Русију, са прилично великим бројем породица и чланова у

тим породицама. Од почетка XVIII вијека са мањим или дужим временским прекидима трају извјесна пресељавања која нијесу била у потпуности реализована због разних политичких притисака и онемогућавања од стране Млечана и Аустрије, а ни Русија није увијек била политички расположена, односно у могућности да се молбе за исељавања реализују. Чести турски напади на Црну Гору, као и ратови у сусједству или ратови Русије и Турске, Аустрије и Турске, имали су за посљедицу да се велики број црногорских породица пријављује за исељење у Русију. Са сигурношћу се може тврдити да је током XVIII и XIX више било покушаја да се исељавају бројне породице него што је дошло до фактичког исељавања. Извјесно је да је у та два вијека дошло до исељења мањих група и броја породица, као и да је било неуспјешних покушаја насељавања.

Владика Петар I сматрао је Русију заштитницом Црне Горе и њене слободе. Његово писмо кнезу Потемкину за руску владу од изузетне је важности за учвршћивање даљих црногорско-руских односа, у којем између осталог истиче: „Народ црногорски, још од 1711. године, кад цар Петар, по једновјерју и једноплемености, позва Црногорце у помоћ против Турака, определилио је себе на службу руског двора, као што је то засвједочено вишепутним проливањем крви своје по позиву рускији владалаца”. Своју приврженост Русији Црногорци засвједочише и грамамом добијеном од царице преко књаза Долгорукова 1769. године. Љубав и оданост мајци Русији посвједочена је бројним граматама од руских царева. Петар I пише: „Моје срце куца за Русију, њено добро је и наше је добро”, и сав његов даљи рад заснован је на вјерности Русији и њеном покровитељству над Црном Гором, тако ће остати до краја друге половине XVIII вијека. Године 1788. послат је у Црну Гору потпуковник Марко Ивелић од стране руске владе, родом из Рисна, са собом носећи руску грамату царице Катарине II. Закључењем мира у Јашију 1791. године између Русије и Турске положај Црне Горе се није поправио... Руски изасланици долазили су у Црну Гору гроф Ивелић, Тутолмин...” Сарадња је и даље настављена послије царице Катарине II, цара Павла.

Крајем XVIII вијека, због јаких турских напада на Црну Гору, поједини црногорски главари настоје да један дио становништва населе у Русију. У њиховим молбама истиче се да би они као добровољци много користили Русији у борбама против Турака. На молбу Петра I да насели 200 породица (око 1000 особа) царица Катарина одговорила је негативно. Требало је да се населе на Крим у Николајевској и Јекатеринославској губернији.

До првог покушаја исељења Црногораца у Русију почетком XIX вијека дошло је 1803. године, а биће настављено у 1805, 1812, 1815. и 1817. години. Само мањи број породица биће насељен у *Новоросијском крају*, некадашњој *Новој Србији*. Због разних неповољних спољнополитичких фактора, намјера о пресељењу 800 особа у Русију 1817. године није реализована, мада је књазу Голицину било упућено писмо од стране црногорских власти.

Послије рестаурације аустријске власти у Боки Которској, по завршетку наполеонских ратова, дошло је до планова о исељавању Црногораца у Русију. Владика Петар I се бавио тим плановима и полазио са становишта њиховог максималног и минималног остварења. У првом случају иселило би се око 20.000 Црногораца а у другом случају око 800 Црногораца под руководством владичиног синовца, војводе Станка Петровића.

Руске власти озбиљно су разматрале сваки захтјев који је долазио од владика или митрополита црногорских. Захтјев Петра I од 1802. године, у којем је посебно образлагао потребу пресељавања већег броја црногорских породица у Русију, као и молба из 1815. године упућена посланику Татишчеву за Александра I, разматрани са три тачке гледишта: 1) да ли је то корисно за Русију; 2) које је мјесто најпогодније; 3) како организовати њихов одлазак. Разматрало се питање о насељавању у Бесарабији, међутим, све се завршило на разматрању предлога. Одеса, Кавказ, Закавказје, Херсонска, Азовска и Кијевска губернија и простране ненасељене јужне области Русије према Црном мору биле су одређене гдје је требало смјестити црногорске породице. Године 1817, било је ријечи о насељавању око „800 душа црногорских житеља” у околини Одесе. Све до 1837. године о исељавању није могло бити озбиљнијих преговора који би резултирали пресељењем, сем у појединачним случајевима. Ни 1841. године није дошло до пресељења црногорских породица на Кавказ. Преговори о исељавању у Русију биће стално на тапету у односима између Црне Горе и Русије, али до краја прве половине XIX вијека неће бити никаквих пресељавања. Сви преговори завршени су неуспјешно када је ријеч о организованом исељавању.

Углед Црне Горе порастао је знатно послије Наполеоновог освајања Боке Которске, па се око ње почињу отимати не само Французи већ Руси и Енглези, који су хтјели остварити већи утицај због својих војничких планова. Њен значај је нарочито био изражен у циљу стварања војних база за француске интересе. Петар I Петровић Његош, руски цар Александар I, руски вицеадмирал Сењавин заузет је Котор 28. фебру-

ара 1806. године, заједничком акцијом Руса, Црногораца и Бокеља нападнути су француски гарнизони у Цавтату. Борбе су се водиле и око Дубровника. Дошло је до преговора али споразума није било. Турска је 30. децембра 1806. године објавила рат Русији. Миром у Тилзиту (7. јула 1807. године) Француска је добила Боку, а Црногорци и Руси морали су је напустити. Планови Петра I да присаједини Боку Црној Гори нијесу успјели све до 1813. године, када је освојио Будву (21. септембра 1813. године). Бока је ослобођена послје крвавих борби 10. новембра 1813. године и проглашено је уједињење Црне Горе и Боке у једну државу. Међутим, Александар I склопио је мир и Бока је предата Аустрији, што је огорчило владику и Црногорце, који су протестовали упућујући писмо. Непоколебљива преданост Црногораца Русији сада је била изневјерена, јер су они искрено били привржени Русији и руском цару. „Ја и сада усред најтежих околности остајем у непоколебљивој вјерности вашем свијетлом престолу и са сузама у очима, у име цијелог мога народа, молим ваше императорско величанство, да нас прими у број својих поданика, јер ми у овом положају ни на који начин не можемо више остати”.

За црногорско-руске односе у првим деценијама XIX вијека и даље повезивање и јачање од посебне важности су три писма Петра I Петровића упућена Русији као великој и моћној заштитници словенских народа. Писмо Петра I рускоме цару од 26. септембра (1815. или 1817. година): „Најмилостивији Господару, црногорски народ, чувши из највишег рјешења Вашег Императорског Величанства, да је сусједна нам бокељска провинција уступљена Аустрији, изгубио је сву наду, коју је из древних времена полагао на Русију, и окривљују мене за сву несрећу за то, што је он под мојим претходницима, митрополитима из моје породице Петровића, од Данила, Саве, Василија и од мене самог увијек упућиван на непоколебиву оданост Русији, што је због таквог нашег вођења много пута страдао и што је сад доведен до највеће несреће. Ја сам навучао на себе и на овај народ срцбу сусједних држава, а нарочито Аустрије, једино због моје срдачности и вјерности Русији, од које ме нијесу могли отргнути ни злато ни сребро, ни страшне промјене европских одношаја...”, ...друго писмо написао је владика истога дана грофу Румјанцову: „Народ црногорски у свим војеним случајевима служио је руском престолу и многократно о свом трошку сматрајући себе под руским покровитељством и у числу руске војске колико по јединовјерју и јединоплеменију, тако и по документу од 10. септембра прошле године ступили су Црногорци под руском заставом и мојим и осталих началника руководством у Бокељску провинцију против Француза...”.

Писмо Петра I цару руском 1828. године... „Божијеју помошчију Мат-Русија...” ... „Народ Черногорски с 1711. года височајшим граматам Императора Петра Перваго служил во всјех војених случајах Всеросијскому Вашего Имепер. Величанства... ревност и љубав к Росији и благочестију, которој народ с 1711. года всегда охотњејше участвовавал во всјех војнах противу самих варвара агарјанскаго и в посљедствији времени даже и против самих Французов неустрашилсја дјејствоват, как скоро оније врагами Росији објавитсја дерзнули...”.

Млетачка република, а касније Аустрија (Аустроугарска), биле су противнице исељавања Црногораца у Русију, вршећи политички притисак на званичну Црну Гору, онемогућавајући и правећи сметње током организовања превоза и пресељења Црногораца преко њихове територија до одредишта, тј. Русије. Да не би дошло до масовнијег пресељавања становништва, Млечани, а касније Аустрија, давали су извјесну помоћ у виду плата или непосредно послије борби Црногораца против Турака.

У току владавине књаза Данила, све до почетка 1860. године, из више разлога није долазило ни до разговора или преписке о усељавању Црногораца у Русију. Руски делегат Коваљевски посредовао је у помоћи послије Омер-пашиног напада 1852/53. године. Тек средином новембра 1860. године започела је преписка о насељавању Црногораца у Русији. Мисао о насељавању Црногораца у Русији била је стално присутна али до масовнијег одласка није долазило. Било је неколико појединачних исељавања или по неколико чланова или у групама од по неколико породица који су се усељавали у Русију, посебно када су биле неродне године. Готово увијек је одазив за исељавање био велики али реализација тога није давала неке велике резултате. Велика удаљеност као и услови путовања нијесу погодовали насељавањима у областима Кавказа или Закавказја. Треба истаћи чињеницу да су заслужни појединци, војсковође црногорске, по исељењу добијали велике земљишне посједе у областима Берђанског среза Тавричке губерније. Било је и политичких емиграната, угледнијих главара црногорских. Највећи дио исељених црногорских породица насељавао је област око Одесе, гдје су имали могућности да се баве разним радовима у циљу зараде. У периоду 1876–1878. године одлазили су појединачно или групно у правцу Петрограда, Керча, Черниговске губерније.

Како је књаз (Никола) зависио економски од Русије и био њој одан свом душом, он је водио русофилску политику и био под политичким утицајем руског амбасадора у Цариграду грофа Игњатијева (око 1875) и конзула у Дубровнику Јонина. Зато је био политички циљ књажев овај:

оснажити Црну Гору политички и економски, повећати је бројно и територијално, и тако сачекати боља времена, па се онда тек ухватити у коштац са још моћним Турским царством. Под оваквим политичким идејама, а по савјету руских службених представника, књаз је био спреман да ступи у тајне преговоре са Турцима.

Моћни цар Русије, претпоследњи Романов, Александар III, означио је једном кнеза Црних Брда (књазу Николу), који је боравио у Петрограду, у јудној здравици као *јединој искреној пријатеља Русије* и тиме недвосмислено дао на знање да тај једини пријатељ треба себе да сматра експонентом руске политике на Балкану.

Да би се учврстио постојећи утицај Велике Русије и постао већи и јачи, Русија је била намјерна градити руску цркву на Цетињу и у ту сврху била су одређена финансијска средства у износу од 125.000 рубаља. Шта је било са њима, није нам познато, изузев да није дошло до градње наведене цркве за коју је руски цар био намијенио наведена средства.

Почетком 80-их година XIX вијека организовано досељавање Црногораца и других Југословена у Украјину је завршено. Од 1881. године њихове молбе за додјелу земље Министарство за државну имовину више није разматрало. Тако је завршен период организованог досељавања црногорских породица и осталог становништва из јужнословенских земаља у украјинске крајеве, који је трајао скоро вијек и по.

Све до 1887. године, није постојала тежња да се организује исељавање већег броја црногорских породица у Русију (Кавказ, Кубан, Средња Азија, у Тавричкој, Херсонској и Јекатеринославској губернији). Појединачних исељавања биће све до краја XIX вијека, по неколико породица већином из сиромашнијих крајева Црне Горе. Послије завршетка руско-јапанског рата, у Владивостоку је радила већа група Црногораца. Тешко стање у Црној Гори последице 1903. године условило је масовна исељавања великог броја мушке радне снаге у Америку због зараде. Учешће Црногораца у рату против Јапана било је сведено на мање групе добровољаца, које су тамо стизале из Црне Горе, Турске, са југа Русије и разних мјеста Далеког истока. Војвода Гавро Миљана Вукова Вешовић-Вуковић, министар иностраних послова Црне Горе, сматрао је да Црна Гора треба да се ослони на словенску Русију, убијеђен да је она једини пријатељ Балканских Словена. Двије кћери књазу Николе, касније краља, принцезе Милица и Анастасија (Стана), биле су удате за руске велике кнезове.

Не треба занемарити знатан утицај Милице и Анастасије-Стане, кћери књазу-краљу Николе I Петровића, током посредовања код руских власти или руског двора за разна обраћања Црногораца или званичника цр-

ногорских. Оне су заузимале на руском двору повлашћен положај, које су и умјеле у политичким стварима искористити (принцеза Милица удата за рускога кнеза Петра Николајевића и принцеза Анастасија-Стана удата за кнеза Николаја Николајевића, рођеног брата Петра Николајевића).

Велики значај за државне финансије имали су ванредни приходи (субвенције и јавни кредити). Русија је крајем 1900. године давала Црној Гори преко 20.000 рубаља у виду разних помоћи. На основу образложених захтјева, из Русије су добијане повремено и друге помоћи, у знатним износима, урачунавајући и отплате разних зајмова које је Црна Гора закључивала.

Црногорско-руске везе и односи од почетка XVIII вијека и током XIX вијека нијесу се само огледали на плану исељавања црногорског становништва или на новчаној помоћи. Било је ту разне друге материјалне помоћи у књигама и црквеним стварима. Руска новчана помоћ биће нарочито значајна за отварање школа у Црној Гори у току XIX вијека. С правом каже П. Ровински: „Помоћ Црној Гори Русија је указивала прије свега из политичких разлога... а чим смо ми (тј. Руси) постизали свој циљ, одмах смо заборављали на њих...” Велики број наших интелектуалаца из Црне Горе и Србије школовао се у Русији све до почетка Првог свјетског рата. Ти интелектуалци били су носиоци културних веза између наших народа и руског народа. Наши народи увијек су тежили сарадњи с Русијом, али су увијек одбијали њено туторство... под покровитељством руског цара... Кнез Потемкин је у новембру 1785. године путем полиције протерао из Петрограда и из Русије ни крива ни дужна црногорског митрополита Петра I Петровића Његоша...”

Пропали покушај „Привремене богословије” био је добар примјер да се школа не може отворити док јој се не обезбиједи потребна материјална средства. То је увидио и књаз Никола и кад је крајем 1868. године и почетком 1869. године у Русији израдио код цара за одржавање Богословије годишњу помоћ од 8000 рубаља, која је исплаћивана редовно све до Европског рата... Тешко стање у земљи принудило је владiku да се обраћа молбom Русији 1824–1827. године.

Културне везе између југословенских народа и Русије биле су многобројне а често и врло тијесне. Милован Ђилас у свом реферату на Словенском конгресу 1946. године овако је окарактерисао односе између словенских народа: „Сарадња словенских народа у прошлости, када је до ње долазило, имала је повремен карактер; она је остваривана само онда када су се поклапали интереси владајућих група са појединим словенским народима, или тренутни интереси владајуће група у поје-

диној држави... Историја тих односа показује да је сарадња између југословенских народа и Русије постојала...". Црна Гора је од свих југословенских земаља имала у току претходна два вијека најинтензивније односе са Русијом... Успостављене су везе на нашим поморцима у Боки Которској, у наутичкој школи Марка Мартиновића у Перасту школовали су се многи руски младићи. У руској служби био је Матија Змајевић из Пераста, који се нарочито истакао у великој поморској бици између Руса и Швеђана код Хангута 1714. године. Као што се види, ти први односи заснивају се на обостраним интересима. Ослонац Црногорцима нијесу могли пружити ни Млетачка република ни Аустрија... Русија је све већу пажњу поклањала Балкану па отуда и њено интересовања за Црну Гору. Природу тих односа одређивао је положај који су заузимале једна и друга земља међу осталим земљама...

Руски цар Александар III једном приликом наздравио је књазу Николи I као *једином искреном пријатељу Русије*. Русија је Црној Гори давала новчану помоћ, и то је требало да буде накнада за материјалне жртве поднесене у рату против заједничког непријатеља и средство за набавку оружја. Први је Црногорцима давао помоћ новчану Петар Велики, па је затим она престала послје његове смрти, да би је касније обновила Јелисавета, а у вријеме Катарине II Црна Гора није добијала помоћ.

Почетком 1817. године, владала је у Црној Гори велика биједи и глад. Међу Црногорцима се налазио Симеон Орловић, руски официр, који је с јесени пратио Карађорђа и друге српске старјешине из Аустрије у Русију, а сада је одржавао везу између Црне Горе и Русије. Он је заједно са митрополитом ковао планове да један дио Црногораца колонизира у Русију. По њиховом наговору око 300 породица са преко 800 душа одлучило је да се исели у Русију. Исељеници су се укрцали у Бококоторски залив, а од Аустрије тражена је дозвола за превоз. Руски посланик у Цариграду барон Строганов био је противан.

Питања војне и новчане помоћи Русија је наставила и прве деценије XX вијека када је 1910. године склопљен војни савез, тада је утврђено да ће Русија давати помоћ што у новцу што у ратном материјалу око 1.300.000 рубаља годишње мада је касније та сума знатно смањена на око 600.000 у балканским ратовима.

Најмасовнија досељавања Црногораца, Срба и других претежно су била везана за руско-турске ратове и догађала су се: 1769–1791; 1801–1806; 1816–1819; 1829–1834; 1854–1866. године. Као резултат тих досељавања, већ 1868. године у Херсонској, Тавријској, Јекатеринославској и

Бесарабијској губернији живјело је око 250 хиљада исељеника са јужно-словеских простора и Балкана. У другој половини XIX вијека већина исељеника са јужнословенских простора живјела је у сјеверном крају око Црног мора – у областима Одесе, Николајева, Херсона, Берђанска. Мјеста традиционалног досељавања остала су и даље *Нова Србија* и *Славеносрбија*. Према неким подацима и истраживањим руских историчара и историчара из Украјине, почетком 80-их година XIX вијека организовано досељавање Црногораца и других јужнословенских народа у Украјину је завршено. Од 1881. године њихове молбе за додјелу земље Министарство за државну имовину више није разматрало. Тако је завршен период организованог досељавања у украјинске крајеве, који је трајао скоро вијек и по. На савременим картама остало је више од двадесет топонима који подсјећају на минули миграциони процес. Највише југословенског становништва живјело је у Кијевској, Тавриској, Полтавској и Волинској губернији, као и Одеси, Симферопољу, Керчу и другим градовима. Украјина и неки други крајеви Русије била су мјеста масовног досељавања Црногораца, Срба и других Југословена. Искуство сеоба у XVIII и XIX вијеку показује да словенски народ, близак по језику, вјери и култури, много лакше преживљава растанак са својим рођеним и родном грудом. Они су долазили воденим путем – преко јужних лука Одесе, Рени, Измаила. Примивши руско држављанство, већина се постепено асимиловала са локалним становништвом. Тај процес асимилације био је могућ и због чињенице да су живјели у неизолованом, дакле, отвореном и нормалном животу и простору.

Велики је број истакнутих појединаца, политичара, високих војних старјешина, војсковођа, официра, путописаца, авантуриста и тако даље, који су били ангажовани на преговорима о масовним пресељавањима Црногораца-црногорских породица у Русију или оних који су радили на спречавању пресељавања бројних породица из Црне Горе у сусједне државе или у Русију, а затим и у много удаљеније земље, као што је Америка. Њиховим личним ангажовањем или службеним посредовањем у циљу „државних интереса земаља које су заступали” и за које су радили непосредно или посредно током планова или преговора за одашиљење црногорских породица у далеке крајеве они су знатно утицали да не дође до великог и бројног – масовног исељавања и да се не остваре озбиљни руски планови са насељавање новоосвојених а пустих пространа са црногорским исељеницима. Обавјештајне војне службе су, посебно аустријске или турске, располагале информацијама да би се масовним исељавањем и насељавањем на тај начин ојачала гра-

нична област према тим државама па би граница била теже освојива. Извјештаји који су добијани, од аустријских војних стручњака, били су пресудни за добијање дозволе за пресељење црногорских породица у Русију, тако да су из тих разлога многи планови и пројекти исељавања остали нереализовани. Наводимо имена појединаца који су радили на преговорима или плановима за пресељавање, добијању дозволе за исељавање, достављању извјештаја са граничних мјеста и свега што је било у вези масовних пресељавања без обзира на то какав је био њихов исход реализације.

(Официр Павле Томић, Далмајинац, у француској служби, имао је јаке везе у Приморју и Црној Гори. Архимандрит Симеон Ивковић. Мисије Ивана Ивановића-Вукојића; Барон Мајендорф – Пејтар Казимирович; руски њошњиковник Јаков Николајевић Озерецковски; Мајија Вучићевић; Јеремија Гајић, руски конзул у Дубровнику; гроф Неселроде; секретар руски Родофиникин; Димирије Вујић, гроф (око 1790. године); (Грамаија од руској цара Пејтра Великој и одлазак у Црну Гору Михаила Милорадовића); Симеон Орловић, руски официр; црногорски изасланик у руској служби као кайетан, Никола Рајић; њрини Јевџеније Савојски, зајовједником аустријске ојерације у вези раија са Турском; аустријски њуковник Паулић; руски бријадир и кавалиер Санковски; њошњиковник Марко Ивелић од сјране руске владе; мајор Филип Вукасовић, и њако даље).

ШКОЛОВАЊЕ ЂАКА – СТУДЕНАТА У РУСИЈИ

Ниједна ствар што је ново вријеме уносило међу црногорске сељаке није нашла толико одзива колико појава школе. Пуно случајева казује да је у вријеме кад су се отвориле прве школе отац са синовима заједно ишао у школу. Одмах заједно са писменошћу почеле су се међу сељацима растурати књиге и „сељак је исто с толико љубави с коликом је пригрлио школу заволио књигу као лектуру за забаву и поуку”.

У „треницима” краткотрајног мира владари Црне Горе тражили су добротворе који би им помогли да се народ описмени преко „малих заведенија” – школа, у којима ће у почетку бити бистрија дјеца, а богме и дјеца истакнутијих племенских старјешина да се први описмене. Чуло се и за далеку, али велику, царску, свемоћну и пространу Русију од Балтика до Далеког истока, од Сјеверног пола па до Црнога мора, и великог рускога цара, који је проширио Русију отворивши је да на топла мора може изаћи, слободно тргујући и границе своје чувајући.

Било је разумијевања од велике и царске Русије и царева многих а међу њима и царица, а богме понекад и обећања пустих, која су ипак

„давала” неку наду па и када су били изневјерени и увелико остављени од велике и моћне Русије заштитнице словенских народа, право које су јој европске силе признавале, а она понекад вјешто користила за своје потребе. Још од првог одласка Василије Петровића, митрополита црногорског, да потражи помоћ што у новцу ил’ оружју, олову и праху, што за моралну подршку некада знатно већу и потребитију, па све до посљедњег црногорског књаза-краља Николе I Петровића Црна Гора ће од Русије добијати потребну помоћ некада најосновнију, никад превелику или одједном, већ на „рате” без икакве камате само да се борба Црногораца има наставити против турског освајача. „...*Не, није довољно ѿговориџи само о сџијенама. Друџи народ би се у њима уџушио или би међу њима ѿоумирао од ѿлади, или би их најџусџио и неџдје ѿобјеџао, ѿоџуџи заџиоченика са робије, који радије дирају смрџи неџо вјечитџу робију... Неџходна је дубока вјера да се не би ѿало у очајање, да се не би ѿало духом, и било је ѿџшредно одољеџи бесконачном низу ѿешких искушења. Та шачица свијеџа морала је имаџи велики дух и велике људе, а она их је нашла у владикама, који су се у инџтересу народа у ѿџџиуностџи одрицали од својих личних жеља, неријеџко чак и од личних живџиџа...*”

Вјековна борба уродила је плодом, створена је држава у којој је живот ишао другим смјером, не занемарујући никако макар опрез и подсјећања на она времена која су прошла и чији догађаји су се преносили са кољена на кољено, са оца на сина и тако генерацијама одржавао се живот, напајале генерације жељом за слободом која није марила за цијену живота достојна човјеку, роду, братству, племену, народу и држави.

У ријетким тренуцима одмора, држећи једном руком ханџар или пушку а другом нешто пишући по тлу или хартији ријеткој, учила се по мало писменост у манастиру најчешће, јер школа до тада не бијаше. Владике – духовници, владари и вође свога народа у борби „за крст часни и слободу златну”, имајући ријетку прилику да путују, виде, чују и прочитају преносили су то свом народу, а младима најбољима и најбистријема у братству и племену пружали могућност да иду на школовање у „свијет”. Почети су били тешки, ријетки и не баш успјешни. Далеко од својих у туђини, још исувише млади да могу о себи бринути, другачији услови живота и живљења, посебно климатски услови, све је то јако утицало на млади живот да понекад неко одустане и врати се прије времена дому своме. Почетни неуспјеси нијесу их обесхрабривали. Истрајавало се на описмењавању и одашиљању по неколико младића у школе које су њима требале, прије свега духовне и војне школе, а касније са развојем државе, љекари, правници, инжењери, професори и учитељи и та-

ко даље. Процес образовања на страни хватао је своје чвршће коријене. Потреба описмењавања у народу све је израженија а држави била све потребнија. Владике су се обраћале и великим силама и онима са којима су били некад у сукобу да им помоћ пруже на плану ширења просвјете и подизању просвјетних установа, у почетку „малих народних школа”, а касније и отварању средњих школа.

Материјална помоћ са стране, било да је повремена и промјенљива никад стална или дуготрајна, прије свега од велике и моћне Русије, биће пресудна и резултираће отварањем средњошколских завода у другој половини XIX вијека. *„Уз брацку њомоћ велике и моћне Русије њодиге се 1869. њодине на Цейњињу духовни завод, у коме се, осим нужних наука за добро образовање свешћеника учи већи дио свјецких њредмења, који не сњадају у круњ наука основних школа. Савремено њодиге се истњо на Цейњињу и већи женски завод, коме је њлавна загађа, да и женскињама из Црне Горе и околине њене даде нужно васњињање, а уједно да њрињравља народу добро образоване учњињљице”.*

Од друге половине XVIII вијека молбе митрополита Василије Петровића упућене Русији односиће се на тражење помоћи у књигама и црквеним стварима, које су Црној Гори потребне, јер је била „без школа и писмена човјека”.

Успостављени односи са Русијом на војном плану постепено ће се учвршћивати и продубљивати средином прве половине XVIII вијека, да би почетком друге половине тога вијека војна, политичка и економска помоћ била проширена и на плану културне сарадње, боље рећи на пружању материјалне помоћи у циљу развоја просвјете и оснивања школа у Црној Гори. Сталним захтјевима црногорских владика, упућиваним руској влади посебно за новчаном помоћи, неће увијек бити удовољавано од стране Русије. Од почетка XVIII вијека Црна Гора ће почети да добија повремену и сталну помоћ од Русије. Тешки друштвено-економски услови становништва у Црној Гори у XVIII вијеку, а и касније, у XIX вијеку, условили су честа исељавања, која су била доста масовна за ондашње прилике. Разлози економске природе приморавали су Црногорце не само да се исељавају него и да иду на школовање у Боку, Далмацију, Истру, Аустрију, Србију, Русију и друге земље, јер у Црној Гори није било услова ни за основно школовање.

Посебно је питање школовања младих Црногораца у разним заводима Русије. Међу појединцима из истакнутијих кућа, било је и дјецe сиромашних родитеља. Дјеца су примана у техничке, пољопривредне, баштованске и виноградарске школе на Криму, у радионице за изучавање

механичарског заната у Одеси, у војне школе у Одеси и Тифлису, богословске школе у Кијеву, Москви, Петрограду и тако даље.

До интензивнијих контаката на плану политичке и војне сарадње као и пружања разних врста помоћи долази у другој половини XVIII вијека. У другој половини XVIII вијека, за вријеме владике *Василија* долази до тјешње сарадње с Русијом на плану одашиљања црногорских младића на школовање у Русију. У молби *Василија Пејровића* руској царици *Јелисавети Пејровној 1752. године* каже се: „*Наш њравославни народ црногорски иако храбар али будући да је лишен школској учења иако да не умије се ни сиремајти из трамајтике, у великој се нужди налази. А наша резиденција је без школа и писмена човјека. Ради тога молимо да би у наше крајеве у њрвом случају словенске мале школе основали, увели, а зајтим у њим школама њоред црквеној учења у војним наукама да се обуче...*” Од тада и почиње повремено одашиљање омладине-дјецe у руске основне, средње, више и високе школе-факултете, са циљем стицања основних писмености за које у Црној Гори тада није било никаквих услова, а касније за стручно образовање и усавршавање. Ти први почечи, мада усањлени и појединачни, без неке веће организованости и стручне бригае о потребама државних служби, које су и саме биле у зачетку, представљају полазну основу која ће се у XIX вијеку у знатној мјери побољшати, а биће праћена великим интересовањем, првенствено за оснивање школа, а затим и обраћањем руској влади за помоћ у циљу стипендирања одређеног броја љака из Црне Горе. Владике Петар I и Петар II наставиће са одашиљањем младића из истакнутијих породица који су се одликовали бистрином ума, па су се школовали о трошку руске владе.

Између Русије и Црне Горе развијају се и учвршћују културне везе, које ће нарочито у другој половини XIX вијека бити снажне и трајаће непрекидно до краја Првог свјетског рата. Покушај Митрополита Василија да се у Црној Гори организује школа, као и молбе упућене руској царици Јелисавети за школовање неколико младића у руским школама, имале су резултата. Средином XVIII вијека у Русију су упућени младићи одређени да се школују у руским заводима. Године 1757. упућено је девет младића, а идуће, 1758. године, још четири младића. Укупно 13 младића се налазило на школовању у Русији (Кијеву и Петрограду) 1758. године, а школовани су о трошку руске владе. Крајем 60-их година XVIII вијека у кадетском корпусу налазимо имена црногорских дјечака који су редовно похађали ту школу: *Пејтар Рагоњић, Филип Пејровић, Иван Вукојић, Војин Пејровић, Раде Пејровић (Рафаило), Иван Пејровић, Михаило Бориловић, Сава Рагоњић, Михаило Пламенац, Гаврило Кнежевић, Марко*

Перечић, Стейан Бајрамовић, Фома (Тома) Марошевић. У периоду 1762–1766. године упућени су у Русију на школовање: Пламенац Раде, Пламенац Никола, Гаврило Радуловић, Савић Сава Иван, Радоњић-Кнежевић Сава Иван, Шеровић (Шаровић!) Филиј, Петровић Петар. Молбе црногорских владика за помоћ у циљу оснивања школа у Црној Гори, као и школовање црногорских младића у Русији о трошку руске владе, биће веома честе и неће им се редовно излазити у сусрет. Крајем XVIII вијека митрополит Петар I Петровић Његош васпитавао се у Александрo-Невској лаври-манастиру. Кијев и Петроград са својим школским заводима, посебно духовним академијама, били су посебна мјеста у којима се школовала омладина из југословенских земаља. У њима се школују дјеца из Украјине, Русије, Бјелорусије, Бугарске, Србије, Пољске и Црне Горе.

Успостављање односа с Русијом на почетку XVIII вијека, њихово развијање, јачање и продубљивање на политичком, војном, економском и посебно културном плану биће настављено у XIX вијеку. Посебно мјесто у тим односима имаће школовање црногорске омладине у руским заводима, о трошку руске или црногорске владе, и о свом трошку.

Честа обраћања Црне Горе за помоћ настављена су у XIX вијеку. Субвенције које је добијала од Русије имале су извјесну улогу у подизању школа, којих Црна Гора није имала све до Петра II Петровића Његоша, који је 1834. године на Цетињу основао прву основну школу у Црној Гори. Он, који је од младих година показивао „бистрину ума и склоност науци”, успио је у првим годинама владавине да „заведе училиште у Црној Гори”. Руска помоћ имала је велики значај у развоју просвјете у Црној Гори. Петар II Петровић је наставио праксу својих претходника па се у његово вријеме у Русији школовало неколико младића, међу њима био је његов синовац одређен за насљедника, али га је смрт омела да заврши започето школовање. Од Његошева времена па све до постојања Црне Горе као самосталне државе у Русију ће се слати младићи на школовање, мада њихов број у току године до краја XIX вијека неће бити тако велики. До краја прве половине XIX вијека у Русији ће се школовати неколико ученика из Црне Горе.

Још 1840. године Министарство народне просвјете Русије издало је рјешење о пријему у средње школе Славјана без знања рускога језика. И у старије разреде руских гимназија примани су младићи из јужнословенских земаља који нијесу добро знали руски језик.

Почетком 50-их година XIX вијека у Русији је добило образовање неколико Црногораца. У том броју био је и Машо Врбица, који је 1852–1854. године учио у Артиљеријској школи у Петрограду, а по завршетку

школе вратио се у Црну Гору. Није нам јознаӣ ѿачан број ученика, нӣ ѿи њихова имена, као ни вријеме које су ѿровели на школовању. До 50-их ѿодина XIX вијека били су на школовању у Русији: Пејровић Пера Павле (1840–1845), Перовић Пејтар-Цуца (1841–1845). У ѿериоду од 50-их до 60-их ѿодина XIX вијека на школовању су били Врдица Ђура Машо (1852–1854), Јадучанин-Појовић Филип (1858–1863), Ђоновић Сѿевана Михаило, Перовић Сѿасоје (око 1855–1860), Церовић Новице М. (...?) (око 1856). Тридесетѿих ѿодина XIX вијека на школовању у Русији били су Пејовић Сѿанише Михаилова Никола и Појовић Сава Ђорђије. За вријеме књаза Данила руска влада је сваке године одобравала по три стипендије за школовање црногорских младића, па је већ 1853. године тражено да се 2–3 младића из Црне Горе пошаљу у семинарију (богословију) на школовање о трошку руске владе. Постојала је могућност да се те године пошаље у Русију на школовање шест питомаца из Црне Горе, и то два у војне школе, а четири у семинарију. Не зна се да ли су ти младићи упућени у Русију. У априлу 1855. године књаз Данило поново покреће питање обучавања црногорских младића „да питомци, који добију васпитање у заводима Руског царства, дају велику корист својој домовини”. Руска влада је показала спремност да у државни школски завод прими пет Црногораца, а сваке наредне године по тројицу годишње. Године 1855. из Црне Горе је у Русију упућено на школовање 5 младића. У 1857. години у Кијевској академији школовало се девет црногорских младића, који су се касније преписали у Петроградски пјешадијски копнени корпус, гдје су се школовали и младићи из других јужнословенских земаља. Младићи из словенских земаља у 1856. години били су ослобођени школарине за пријем у гимназије и на универзитете.

Послије Кримског рата у Русији је дошло до значајне промјене става у погледу школовања омладине из јужнословенских земаља. Још на самом почетку 1857. године руски цар и влада су дефинисали циљеве везане за примање младића из словенских земаља на школовање у руским школама-заводима и на универзитетима. Ради увјеравања цара у исправност одлуке о школовању Словена у руским школама, Горчаков је напомињао да је „мисао о образовању јужнословенске омладине у Русији поникла давно; још ју је царица Катарина II настојала остварити”. Горчаковљев пројекат предвиђао је школовање у Русији само за оне који су православне вјере, укључујући и Грке. Критерији за избор ученика који би се жељели школовати у Русији био би „приврженост њихових фамилија Русији”, пише Горчаков у свом извјештају. За ученике из јужнословенских земаља критерији су били блажи за упис у неку од вој-

них школа или гимназија, уз то да омладина из тих земаља буде смјештена у посебан разред, као што је учињено са „тројицом Црногораца” у Другом кадетском корпусу. „Циљ и образовање младића из јужнословенских земаља био би у укоријењењу њима безусловне преданости православној вјери и чврстости православног морала”.

Оснивањем московског Славјанског добротворног комитета 1858. постављен је основни задатак даље помоћи културном развоју словенских народа и пријему омладине из тих земаља у руске школе о трошку руске владе или о трошку тога друштва. Иако је у првом петогодишту тај комитет давао преимућство школовању ђака из Бугарске, било је и црногорских младића који су се у том периоду школовали у руским школама.

Од школских завода у Русији, гдје се у другој половини XIX вијека васпитавала јужнословенска омладина, велику популарност имао је Јужнословенски пансион у Николајеву на Црном мору. У периоду његовог дјеловања 1867–1897. године у њему се школовало неколико стотина ученика из Бугарске, Србије и Црне Горе, као и других држава са Балканског полуострва.

Током друге половине XIX вијека из Црне Горе биће стално упућивани ђаци на школовање у руским заводима, већином средњошколским, а од 70-их година тога вијека у Петрограду и Москви биће неколико студената на медицини, духовној академији, правном, техничком и филозофском факултету. Услед великог броја ђака из јужнословенских земаља, руска влада је упозоравала владе земаља из којих долазе ђаци да без одобрења-потврде о пријему у руске школе неће бити примљени и да не долазе губећи вријеме и излажући се великим трошковима. Но, и поред овог упозорења, младићи су упућивани у Русију на изучавање разних заната или на школовање у средњошколским заводима и факултетима. Године 1860. упућена су и два младића на изучавање иконографије, али њихова даља судбина није нам позната. Такође је евидентирано да је црногорски Сенат 1870. године упутио у Русију на изучавање заната 11 младића од 12 до 16 година старости. У времену од 1868. до 1893. године о трошку Петроградског словенског комитета школовало се 196 младића из јужнословенских земаља, а међу њима и 18 Црногораца.

Огроман посао на организацији и васпитавању омладине из јужнословенских земаља имали су славјанофили, чије су могућности допринијеле да се учврсте везе и рад нових комитета. Послије Московског 1868. оснивају се Петроградски, Кијевски, Одески словенски комитети 1869. и 1870. године. Упоредо са пружањем помоћи ђацима који су долазили на школовање ови комитети су увелико помагали и културном

развитку Црне Горе, шиљући бесплатно књиге, штампу, дајући новчане помоћи и средства. И у другој половини XIX вијека руска влада је наставила да шаље новчане помоћи и државну субвенцију Црној Гори, које су исплаћиване годишње у циљу развитка просвјете и отварања школа. Субвенције које је Русија слала Црној Гори чиниле су значајну своту.

Руска влада је у цјелини финансирала Дјевојачки институт, а великим дијелом и Богословију, односно касније Богословско-учитељску школу на Цетињу. Средње школе које је издржавала Русија налазиле су се у доста повољнијем положају.

У другој половини XIX вијека, нарочито од 80-их година тога вијека, политички и друштвено-економски услови у Црној Гори утицали су на развитак просвјете и културе, отварање основних и средњих школа и заинтересованост омладине да настави школовање ван граница Црне Горе. Црногорска влада је слала у Русију приличан број дјеце, која су се школовала у средњим заводима, на вишим и високим школама-факултетима. Већина је школовање са успјехом завршавала, да би потом највећи дио остао да живи и ради у мјесту школовања или неком другом мјесту у Русији. Један дио ученика, који су се по завршетку школе вратили у домовину, послје привременог боравка одлазио је у другу државу да службује. Највећи број дјеце која су се школовала у Русији припадао је породицама које су биле богатије, угледније, синови војвода, сердара, племенских старјешина и капетана, свештеника и учитеља, а један мањи број ученика долазио је из сиромашних породица, школујући се самостално без икакве новчане помоћи. Већина њих долазила је у Русију без икаквих средстава на државни трошак Русије и Црне Горе. Руска влада их је материјално помагала и пружала им могућност даљег школовања.

Црногорски младићи, добивши одобрење руске владе за пријем у руске заводе, дужни су били доставити молбу са препоруком мјесних власти и друга документа руској дипломатској служби на Цетињу. Послије разматрања молби саопштавана су имена кандидата и вријеме почетка наставе. Онима који су долазили самостално без препорука није било дозвољено да се уписују у школе као редовни, већ као ванредни ђаци без права на стипендију. Омладина из Црне Горе и Боке школовала се у разним средњим и вишим школама и факултетима у Русији. Руске гимназије, духовне семинарије и разна училишта завршавао је велики број ђака. Из средњих школа црногорски младићи одлазили су у духовне семинарије и академије. Тежња за школовањем у духовним семинаријама објашњава се не толико вољом за добијањем духовног звања, колико великим материјалним обезбјеђењем, односно помоћи коју је додјељивао

Руски Синод. Многи су завршили Петроградску, Московску, Кијевску, Одеску, Казањску, Харковску, Волинску, Кишињевску, Полтавску, Подолску, Астраханску, Курску, Черниговску, Вифилску, Новгородску, Јекатеринославску и друге духовне семинарије широм Русије. Послије завшетка духовних семинарија, неки од њих су настављали школовање у Петрограду, Москви и Казању на духовној академији. Један дио тих ученика настављао је студије на неком од универзитета у Петрограду и Москви. *Између осталих ученика који су наставили студије по завшетку духовне семинарије поменућемо: Пејровић Милан, Ускоковић Пејра Маргарије, Иличковић Тома М. Илија, Сјасојевић Ђукан, Ђуровић П. Димирије (Мишар), Марковић Рама Милутићин, итд.* Црногорску омладину посебно су привлачили универзитетски центри Москва, Петроград, Кијев и Харков, у којима се школовао највећи дио студентске омладине. Посебно јак утицај на црногорску омладину, како средњошколску тако и студентску, имао је Петроградски универзитет, из којег је изашао већи број представника црногорске интелигенције. Од 90-их година XIX вијека па до првих година XX вијека руском Министарству народне просвете обратило се за помоћ више од 15 црногорских ђака-студената који су се школовали у Петрограду, већином на медицинском, правном, филозофском и другим факултетима. У главном граду, поред универзитетске, школовала се и бројна омладина у средњим и вишим школама. Крајем XIX вијека из средстава Петроградског словенског комитета на Војно-медицинској академији школовало се 5 црногорских поданика.

Прва од држава у којима се школовала црногорска омладина била је Русија, и то од друге половине XVIII вијека. Од укупног броја ученика који су се школовали у иностранству у Русији се из Црне Горе и Боке налазило 394 ђака-студента у периоду 1848–1918. године, што представља 13,07% укупног броја ђака-студената који су се школовали у иностранству. Послије Србије, Русија би била на другом мјесту по броју ученика који су одлазили из Црне Горе на школовање у иностранство. Од укупног броја ученика који су се школовали у Русији, у разним средњим школама школовало се 235 ученика или 59,89%, односно 8,49% свих ђака средњих школа на школовању у иностранству.

Од средњих школа ђаци из Црне Горе похађали су: војне школе, духовна училишта, гимназије, трговачке школе, стручне и занатске школе, пољопривредне школе, сликарску и средњу зуботехничку школу. Највећи дио ђака средњих школа школовао се у Петрограду, Москви, Одеси и Кијеву. Велики је број градова у којима се школовала црногорска омладина широм Русије: Петроград, Москва, Кијев, Кишињев,

Одеса, Вороњеж, Чернигов, Рига, Львов, Јалта, Житомир, Чечельник, Новгород, Виљнус, Астрахан, Чита, Херсон, Храбин, Казањ, Минск, Твер, Полтава, Тифлис, Харков и Томск. Од средњих школа у Русији највише се ученика школовало у војним школама, у којима их је било 60, или 25,53% укупног броја ученика средњих школа школованих у Русији, односно 31,02% укупног броја ученика војних школа школованих у иностранству. *Црногорска омладина похађала је војне школе у Одеси, Москви, Петрограду, Тифлису, итд. Укућно их се школовало 60 ученика од којих ћемо поменути следеће: Андријашевић Ђока Перо, Бејовић Ж. Нико (ла), Вуковић Мојаша К. Рагован, Бојовић Михаило, Вукићевић Д. Ђорђе-Сарай, Бошковић Блажа Душан, Вукићевић Гиђоја Митћар, Вукчевић Л. Саво, Газивода Видо, Даковић Анђа Јаков, Драјовић Живка Ђорђе, Иванишевић Саво, Кажанејра Илије Лазар, Лиђовац-Појовић Ђока Јован, Марковић Ђуро, Маркишић Јока Нико, Марћиновић Пера Божова Божо, Матћановић Сћевана Мило, Новаковић Божо, Никчевић Грујица, Перовић Петћар-Цуца, Петћровић Пера Павле, Појовић Сима Ђоко, Раговић Сћанко, Саичић С. Милован, Сћанишић Саво, Церовић Милоша Лазар, Шћадијер Сћева Л. Илија итд.*

Русија је помагала Црну Гору у припремању и школовању војних кадрова који су због честих ратова, које је Црна Гора водила против Турске, били неопходни. Почетком 1857. године у руским кадетским корпусима било је одвојено 10 мјеста за ђаке из јужнословенских земаља, а у том броју и за ђаке из Црне Горе. Током друге половине XIX вијека број ученика у војним школама Русије стално ће се повећавати, и то ће потрајати све до краја тога вијека. Од 1894. године у Одеском и Тифлиском пјешачком војном училишту сваке године повећавао се број слободних мјеста за црногорске питомце који су се школовали о трошку руске владе. Број слободних мјеста у кадетском корпусу за ученике из јужнословенских земаља у 1899. години повећавао се са 10 на 15 мјеста. Због великог броја ученика из јужнословенских земаља, наредбом од 1902. године одлучено је да се за пријем у руски кадетски корпус плаћа годишње 450 рубаља. Бројно стање ученика у војним школама по градовима било би следеће: Одеси 17, Риги 1, Волинску-Саратовска губернија 1, Москви-Николајевски кадетски корпус, Први московски кадетски корпус 6, Харкову 1, Петрограду-Александровски кадетски корпус 9, Тифлису 1, Кијеву-Владимировски кадетски корпус 3. Одеса, Петроград и Москва били су центри војних школа у којима се школовао највећи дио црногорске омладине. Највећи дио ученика војних школа у Одеси био је из Старе Црне Горе.

Духовна училишта, духовне семинарије и духовне академије у Русији примале су знатан број ученика из Црне Горе. У духовним семинаријама и училиштима првенствено Петрограда, Москве и Кијева школовао се највећи дио црногорске омладине. *Од ученика духовних семинарија и академија школованих у Русији надројићемо сљедећа имена: Асановић Живка Зарија, Вучковић Сџанко, Велашевић Т. Рагуле, Вешковић Јована Михаило, Вујановић Нико, Врбница Марко, Јовановић Марко, Јовановић Радоја З. Божо, Калуђеровић Јока Ф. Илија, Кайичић – Кайа Ђ. Мило, Лојушина Пејџар, Жарић Милан, Ладовић Л. Драјуџин, Ладовић Л. Милуџин, Меденица Миков Мирко, Милић Сава Пејџар, Милић Сава Јаков, Милић Сава Иван, Пејовић Иво, Пејџровић Марко, Пишићељић Лука, Пламенац Миџар, Почек Филиј, Радуловић П. Крстио, Радуновић-Николић И. Љубомир, Ракочевић Иван, Сјасојевић Јеврема Саво, Филијовић Павле, итд.* Број ученика духовних училишта, духовних семинарија и духовних академија износи 84, или 21,03% укупног броја свих ђака-студената школованих у Русији. Духовна училишта у Русији похађало је 12 ученика, од којих у Петрограду 3, Москви 3, Чернигову 2, Холму 1, Кијеву 1. Духовну семинарију похађало је 79 ученика, од којих у Петрограду 14, Чернигову 9, Кишињеву 8, Житомиру 7, Кијеву 6, Новгороду 6, Москви 5, Одеси 5, Вороњежу 2, Харкову 1, Астрахану 1, Јекатеринославу 1. *Духовна училишта у Русији похађали су Марковић Рама Милуџин 1895–1899, и Бешић Ново 1906–1909. године.* За разлику од ученика средњих војних школа, који су се концентрисали највећим дијелом у три центра (Петроград, Москва, Одеса), ученика духовних семинарија било је у 12 градова, од којих по броју ученика предњаче Петроград, Чернигов, Кишињев, Житомир, Кијев и Новгород. Та чињеница показује да се простор на коме се школује црногорска омладина знатно проширује, односно захвата мјеста која су на великој удаљености од Петрограда и Москве као центара у којима се школовао највећи дио црногорске омладине. Послије завршетка духовне семинарије, највећи дио ученика је настављао школовање на некој од духовних академија у Петрограду, Чернигову, Кишињеву итд. Један број ученика настављао је школовање на медицинском факултету, војномедицинској академији, политехници или на правном факултету и факултету источних језика.

Гимназије у Русији није похађао неки већи број црногорске омладине, као што је то било са војним школама или духовним семинаријама. У гимназијама су учили ђаци који су се били унапријед определили да школовање наставе на универзитету. Од укупног броја ђака свих средњих школа у Русији у гимназијама су се школовала 23 учени-

ка, или 9,79% укупног броја ђака средњих школа. *Средњу школу-гимназију у Русији похађали су: Јовићевић П. Димитрије, Машановић Пејира Јован, Ораховац Перише Пејар, Ђурашковић Симо, Јововић Мића Васо, Калуђеровић Јован, Војводић Драга Велимир, Иличковић Пера Лука, итд.* Ђаци гимназија већином су се школовали у Москви и Петрограду, за разлику од ученика духовних академија којих је било у готово свим градовима Русије у којима су се те школе налазиле. Број ученика гимназија по градовима је следећи: у Москви 5, Одеси 11, Петрограду 5, Кишињеву 1, Вилну 1, Новгороду 1, Тверу 1, а за 5 ученика није нам познато мјесто у којем су похађали гимназију. Од ученика који су претходно били уписани у гимназију у Одеси, седморица су одмах по упису напустила школу и прешли у Петроград или Москву.

Од осталих средњих школа веома је интересантно споменути средњу зуботехничку школу у Одеси, у којој се школовао један ученик, као и зуботехничку школу у Петрограду, коју је похађао такође један ученик. У школи за слијепе у Петрограду налазио се један ученик у школској 1895/96. години. *Школу за слијепе у Петрограду похађао је Пејовић Ива Ш. Марко, школске 1895/96. године.* Трговачку школу у Петрограду похађао је један ученик. *На стручном курсу у Русији учио је Пејар Ђ. Божов, 1869. године (?) 1871. године.* Трговачку школу у Одеси похађао *Појовић Новице Пејрова Саво, у периоду 1906–1912. године.*

На занатској школи и стручним курсевима у Москви учила су три ђака. У духовним семинаријама у Чечелнику и Полтави школовала су се два ученика. *Духовну семинарију у Полтави учио је Томић (?), а духовну семинарију у Челнику Радуловић П. Крсто.* У средњу сликарску школу били су уписани Вујовић Ђ. Марко и Ђурашковић Филипа Милена. Пољопривредну школу на Јалти-Никитско училиште садовства и винограда похађала су три или 14,28% укупног броја ученика пољопривредних школа у иностранству. *Нешто веће интересовање за пољопривредне школе почиње крајем XIX вијека, послије отварања Земљодјелске школе у Подјорици 1893. године.* На Јалти-Криму у Никитовском училишту садовства и винодолства учили су: *Појовић Илије Марко (око 1894–1898), који је претходно учио гимназију у Одеси, и Пајевић Лакића Митар, учио I и II курс у времену од 1897–1903, Вукосавовић Милана Ивова Никола (1902–1906), и Костић Лазар, 1900, док за Калуђеровић М. Ива-Сарай, 1904. године није нам познато мјесто школовања у пољопривредној школи.* С обзиром на потребе Црне Горе за стручним кадровима из области пољопривреде, црногорска влада слала је своје питомце у пољопривредне школе нарочито у Чешку, Србију и Француску.

Неколико црногорских ученика школовало се у Лесном институту у техничким и педагошким училиштима и другим школама. У Петрограду је добило образовање неколико црногорских дјевојака. Деведесетих година XIX вијека у школи женског домовинског друштва о трошку Петроградског словенског комитета школовала се Јелена Вуковић. На Петроградском женском медицинском институту било је остављено шест мјеста за ученице из Бугарске, Србије и Црне Горе. О трошку Петроградског словенског друштва у деведесетим годинама XIX вијека на Московском универзитету школовала су се 4 студента из Црне Горе. Чести су били преласци ученика средњих школа из једног мјеста у друго, како због услова школовања тако и због климатских услова који нијесу погодвали ђацима из Црне Горе. Усљед оштре климе, неповољних услова становања и лоше исхране извјестан број ученика одлазио је у друге државе да настави започето школовање, а било је и ученика који су се враћали у Црну Гору да наставе школовање у богословско-учитељској школи на Цетињу. Из Цетињске гимназије један ученик се после завршене ниже уписао у вишу гимназију у Петрограду, а по њеном завршетку наставио је школовање на правном факултету. *Студент Правног факултета у Петрограду Почек Илије Нико учио је Цетињску гимназију И-ИВ, 1894/95–1897/98. године; Тојаловић Новице Крсто И-ИВ разред Цетињске гимназије (1898–1902), који се по завршетку више гимназије у Петрограду (1902–1906) уписао на Правни факултет у истом мјесту.* Међу онима који су се школовали у Русији било је и оних који су учили основну школу да би затим наставили средњу или вишу школу. Познато нам је да су 42 ученика по завршетку средње школе у Русији наставили школовање на неком од универзитета у Петрограду, Москви и Кијеву, а било их је и на другим универзитетима. *Од студената који су учили средњу школу у Русији између осталих наводимо имена ових ученика: Брацановић Томица, Велашевић Т. Рагуле, Вешковић Ј. Михаило, Ђуровић П. Димирије, Кажанеџа Илије Лазар, Љумовић Ј. Бошко, Марковић Ш. Андрија, Меденица Миков Мирко, Радуновић-Николић И. Љубомир, Сјасојевић Ђукан, итд.* Од укупног броја који су били на школовању у Русији 235 их је похађало средњу школу, на вишој школи било их је 7, на факултетима 189, средњу и вишу школу похађала су три ученика, средњу школу и факултет 42, из једне школе у другу школу или из једног мјеста у друго прешло је 20 ученика, 4 ученика су прешла у другу државу, а тројица су дошла из друге државе да претходно школовање наставе у Русији.

Два најпознатија универзитетска центра у којима се школовао највећи дио црногорске омладине били су Петроград и Москва. Нешто мање од половине ђака-студената школовало се у та два града. За разлику од средњошколске омладине, која је била разасута у више градова, студентска омладина је била претежно сконцентрисана у Петрограду и Москви, а донекле и Кијеву. Бројно стање црногорске школске омладине по градовима било би сљедеће: Петроград 91, Москва 79, Одеса 42, Кијев 41, Кишињев 9, Житомир 7, Харков 8, Новгород 7, Чернигов 6, Казањ 4, Вороњеж 3, и други градови у Русији, док за један број ученика нијесмо могли утврдити мјесто школовања.

На вишим школама у Русији, за разлику од других држава, бројно стање ученика сасвим је занемарљиво у односу на бројно стање ученика средњих школа у тој држави. Укупан број ученика виших школа у Русији износи 7, од којих на вишој војној школи у Петрограду 3, богословско-учитељској школи 3, и на вишој школи друштвених наука у Москви 1 ученик. На Вишој шенској школи пансионата Г. Левашове у Кијеву школовала се ученица Петковић Ј. Милица. *Школске 1910/11. године Петковић Ј. Милица похађала је женску школу у Кијеву.* Богословско-учитељску школу у Лавову, Феодоровско-црквену учитељску школу, завршио је ученик Брацановић Томица. За тројицу ученика више војне школе није нам познат даљи ток школовања. Један од тих ученика учио је у Константиновском артиљеријском училишту 1901–1904. године, а други је похађао Александровско војно училиште од 1912. до 1914. године. *Вукићевић Ива Филиј-Сарај (1912–1914. године) похађао је Александровско војно училиште, а Вукићевић Ива Стеван-Сарај (1901–1904) похађао је Константиновско артиљеријско училиште.*

Од друге половине XIX вијека па све до краја друге деценије XX вијека на студијама у Русији школовао се велики број студената из Црне Горе и Боке. Од укупног броја ђака-студената који су се школовали у Русији (394) на високим школама-академијама и факултетима школовало се 189 студената, или 17,15% укупног броја свих студената школованих у иностранству, односно 54,56% од укупног броја ђака школованих у Русији. Број студената по факултетима и академијама је сљедећи: правни факултет 39, филозофски факултет 13, медицински факултет 51, технички факултет-политехника 7, духовна академија 49, војна академија 6, пољопривредни факултет 1, сликарска академија 1, а за 22 студента није нам познато који су факултет студирали. Уочљива и веома значајна чињеница је да се црногорска омладина која се налазила на универзитетима у Русији већином опредјељивала за студије медицине и духовне академи-

је. Потребне Црне Горе за високо образованим људима посебно медицинске струке нарочито је била изражена у другој половини XIX вијека, како због честих ратова у којима је требало пружати помоћ рањеницима тако и због свеукупних услова живота становништва, па је требало пружати превентивну и здравствену помоћ цјелокупном становништву које је оскудијевало у медицинском особљу. Од укупног броја студената медицинског факултета који су се школовали у иностранству највећи дио их се школовао у Русији. *Студије медицине похађали су: Јововић Јакше Глијорије, Ковачевић Пејтра Новица, Велимировић Милуџин, Вукојић Т. Милош, Гвозденовић Мићка Анџе, Касириновић Милића Јован, Кујачић Стојана Јован, Лазовић Л. Саво, Лойичић Л. Милуџин-Милован, Лијовац-Појовић Ђ. Јован, Радуловић Миџар, Миљанић Михаила Пејтар, Пејовић Ива Илија, Пилејић Владимир, Сјасојевић Томица, итд.* Студије медицине биће посебно актуелне у периоду од 80-тих година XIX вијека на универзитетима Беча, Париза, Москве и Петрограда. Број студената медицинског факултета по градовима био би следећи: у Москви 23, Петрограду 13, Харкову 2, Вороњежу 2, Кијеву 2, за 9 студената није нам познато мјесто студирања.

И духовну академију у Русији похађао је прилично велики број студената, укупно 49, што представља 25,97% укупног броја студената школованих у Русији. Њихов број по мјесту студирања је следећи: у Петрограду 14 студената, Москви 14, Кијеву 19, Казању 3, Житомиру 1, Кишињеву 1, Одеси 1 студент. *Духовну академију, поред осталих, похађали су: Анђус Д..., Бакић Зарије Миџар, Божовић Вукајла Н. Глијорије, Вешовић Велише Радосав, Вукојић-Свијановић Алексе Радованова Никола, Јадучанин-Појовић Филип, Вујисић Михаило, Драговић Пејтра Марко, Лековић Марко, Љубиша Свјетлана Миџрова Никола, Перовић Т. Лазар, Обрадовић Вучеџе Бојдан, Појовић Ђура Лазо, Појовић Лаза Филип, Сјасојевић Јанко, Сјасојевић Радивоја Новица, Ускоковић Пејтра Мардарије, Шиљак С. Миљан.* Кијев се овдје појављује као главни центар.

Крајем XIX вијека долази до наглог повећања броја студената правних факултета на готово свим универзитетима у Европи. Тај пораст имаће извјестан утицај и на црногорску омладину која се школовала у иностранству, тако да се већ крајем XIX вијека уочава повећање броја студената правних факултета, који се већином школују у Србији и Русији. На универзитетима у Русији студије права похађало је 39 студената, или 26,24% укупног броја студената школованих у Русији. Од њих се на Правном факултету у Петрограду школовало 15 студената, Москви 12, Кијеву 6, Харкову 1, а за 5 студената није познато мјесто

студирања у Русији. *Студије љубави, поред осталих, љубахали су: Бојић Ивана Радован, Брацановић Вукала Милутићин, Вуковић Видак, Клисић Сава Ј. Сиван, Љумовић Ј. Бошко; Машановић Михаила-Милоша Иван, Мијушковић Мирка Ђорђе (Ђуро), Марковић Рама Милутићин, Мрговић Милоња, Пишићелић Х. Лука, Пламенац П. Пећар, Тојаловић Крстић, Почек Илије Нико итд.* Студије технике-политехнике у Русији похађало је 7 студената, од којих 4 у Петрограду, 2 у Москви, а за једнога није нам познато мјесто студирања, мада се зна да се претходно школовао у Београду школске 1913/14. године на Техничком факултету.

Концепција студија филозофског факултета у Русији није била организована као на западу Европе или као на Београдском универзитету, већ су то биле студије на којима се слушала већином педагошка група предмета прилагођена потребама наставно-васпитног образовања руске омладине. Из тих разлога црногорска омладина није била тако бројна на тим студијама, мада их је било укупно 13 студената, од којих је већина била на студијама Источних језика у Москви и Петрограду, а по један студент у Кишињеву, Кијеву, Одеси, а за једног студента нијесмо нашли податке о мјесту студирања. *Студије филозофског факултета љубахали су, између осталих: Зорић З. Илија, Кићовић Пејра Р. Мираш, Јовановић К. Доброслав, Мартиновић М. Марко, Ђуровић П. Мићар (Димитрије), Вучковић М. Илија, Јоксимовић Миливоје, Касирајовић Милића Јован, Касирајовић Иван, Милић Сава Пећар, Меденица Миков Мирко, Оћеновић Шћира Сиван, Сасојевић Јеврема Саво, Сасојевић Јово, итд.*

Поменули смо да се у Петрограду и Москви школовао највећи дио наше сре-дњошколске омладине у Русији. Такав однос добија на значају посебно у погледу студентске омладине која се школовала у та два универзитетска центра, који ће по бројности, улози и значају свега онога што је црногорска омладина предузимала у циљу упознавања руске јавности са приликама у Црној Гори и њиховој борби за демократизацију политичког система и унапређење привредних и друштвених односа, уједињена са студентском омладином која се школовала у Београду и неким градовима западне Европе, допринијети општој борби за уједињење цјелокупне југословенске студентске омладине на плану остварења идеје о заједничкој држави свих југословенских народа. Тај вјековни идеал биће остварен послје Првог свјетског рата распадом Аустроугарске и Турске. Цјелокупна студентска и средњошколска омладина посебно у Петрограду и Москви биће снажна подршка и помоћ студентској омладини у Београду, центру у коме се школовао највећи дио црногорске и средњошколске омладине. По броју студената који су се школовали у

Русији, Петроград и Москва били су изједначени, док је по броју средњошколске омладине Петроград био нешто бројнији.

Ако би се упоређивао број ученика из Црне Горе и Боке у Русији у датом периоду по основу регионалне подјеле (сјеверна Црна Гора, Стара Црна Гора и Бока Которска), онда би предност била знатно на страни ученика из Старе Црне Горе којих је било 224, из сјеверне Црне Горе 93, из Боке 11 ученика, а за остале ученике нијесмо могли одредити мјесто рођења.

Статистика ученика средњих школа посматрана по годинама може се пратити од 1848. па све до 1918. године са два мања прекида у другој половини XIX вијека. Број ученика средњих школа у другој половини XIX вијека није тако велик све до деведесетих година тога вијека. Од тада расте све до 1910. године, од када почиње да опада и ту тенденцију наставља уз извјесне осцилације у паду. Број ученика у току године све до краја XIX вијека није прелазило 14, а од почетка XX вијека та бројка се повећава из године у годину и достиже свој максимум школске 1908/09. године од 30 ученика, колико их је било и 1910–1911. године. Постепено опадање броја ученика средњих школа настаје послје 1911. године и у годинама балканских ратова до Првог свјетског рата, када се у 1914. години запажа извјестан пораст, да би послје тога број ученика био у сталном паду.

Од седамдесетих година XIX вијека може се пратити статистика бројног стања студената у Русији. Број студената од 1862. до 1878. године биће у извјесној мјери уједначен, са благом тенденцијом раста, а број студената у години биће промјенљив али неће прећи бројку 5. Послје Берлинског конгреса број студената почиње да расте, да би се на крају XIX вијека повећао на 14. Тенденција раста наставиће се све до Првог свјетског рата, када је школске 1913/14. године било 24 студента. Од тада постепено се смањује број студената у Русији, али се извјестан број задржава и остаје да активно учествује у Октобарској револуцији.

Статистика бројног стања ђака-студената у Русији показује двије фазе у свом развоју: једну од почетка друге половине XIX вијека до краја Првог свјетског рата. За прву фазу је карактеристично да постепено расте укупан број ученика у току године без наглих промјена са уједначеном тенденцијом раста у току једне године. Другу фазу прати нагли пораст укупног бројног стања у једној години све до балканских ратова, са повећаним порастом броја студената у односу на средњошколску омладину. Од револуције 1917. године долази до наглог пада бројног стања ђака-студената у Русији, што је и разумљиво, јер се велики број одазвао

револуционарним збивањима. Велики је број оних који су по завршетку школе остали у Русији, а то се посебно односи на оне са факултетском дипломом. Ипак, један мањи дио их се враћао у Црну Гору, радећи у државној служби као учитељи, љекари и правници. Представници црногорске интелигенције, завршивши високе школе у Русији, по повратку у домовину били су носиоци и поборници руске културе у Црној Гори. Многи од њих су за вријеме свога школовања у Русији са великим интересовањем пратили догађаје у њој, изучавали руску литературу и историју, учествовали пишући и објављујући своје чланке у периодичној и дневној штампи о Црној Гори, трудећи се да упознају руског читаоца са својом земљом.

У многим школским заводима Петрограда, Москве и других градова долазило је до студентских немира, покрета у вријеме руског царизма. Бројна средњошколска и студентска омладина из јужнословенских земаља, налазећи се под непосредним утицајем укупних политичких и друштвених збивања у Русији, испитивала је утицај напредне друштвене мисли, примала демократске идеје, упознала се са материјалистичком филозофијом. Идеје револуционара Чернишевског Н. Г., Херцен А. И., Н. А. Доброљубова – имале су огроман утицај на формирање политичких погледа црногорске омладине која је прихватала идеје руске демократске мисли, схватајући је као борбу против самодржавља и раскидање са остацима феудализма, у циљу демократизације државног апарата. Носиоци демократских идеја међу црногорском омладином били су они који су се школовали о свом трошку, без препорука црногорске владе или књаза-краља Николе.

У вријеме прве револуције многи тамошњи црногорски студенти учествовали су у студентским покретима. И у Октобарској револуцији 1917. године велики број њих учествовао је у Револуцији, а један дио је учествовао на страни контрареволуционара.

Односи Црне Горе и Русије, успостављени на почетку XVIII, биће настављени током XIX па све до друге деценије XX вијека. Културне везе Црне Горе и Русије успостављене почетком друге половине XVIII вијека биће проширене и учвршћене током XIX вијека. Развитак руско-црногорских културних веза од свог почетка па све до првих деценија XX вијека пролазио је кроз низ етапа, а свака од њих је имала своје особености у зависности од спољнополитичких фактора великих сила које су доминирале тадашњом Европом.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Др Делибашић Раде, *Развој школства и педагошке мисли у Црној Гори 1830–1918*, Бор 1980.
- [2] Јовановић Јагош, *Двјестапедестгодишњица везе Боке са Русијом*, Цетиње 1948.
- [3] Марковић Томаш, *Историја школства и просвјете у Црној Гори*, књига прва, Београд 1968.
- [4] Др Пејовић Ђоко Д., *Развитак просвјете и културе у Црној Гори 1852–1916*, Цетиње 1971.
- [5] Др Пејовић Ђоко Д., *Исељавање Црногораца у XIX вијеку*, Титоград 1962.
- [6] Др Пејовић Момчило Д., *О школовању црногорских ђака у Цариграду крајем XIX и почетком XX вијека (Историјски записи, бр. 1–2, Титоград 1986, стр. 171–182)*.
- [7] Др Пејовић Момчило Д., *Школовање Црногораца у иностранству 1848–1918*, Подгорица 2000 (Види одјељак о школовању Црногораца у Русији, стр. 57–75).
- [8] Др Пејовић Момчило Д., *Цетињска гимназија 1880–1920*, Цетиње 2007.
- [9] Петровић К., *Черногория и черногорци*, стр. 331–428 (*Восточный сборник*, том первый, Санктпетербург 1887).
- [10] *Политические и культурные отношения России с югословянскими землями в 18. веке* (документы), Москва 1984.
- [11] Др Радослав Распоповић, *Један архивски документ о судбини штампарије Црнојевића након пада Зете под турску власт (1) – фељтон (Вијести, Подгорица, уторак, 18, 19, и 20. август 2009. године, стр. 33, бр. 1, 2, 3)*.
- [12] Проф. др Валериј Иванович Јаровиј, *Црногорци у Украјини у другој половини XIX и почетком XX вијека*, Подгорица 1998. године, ЦАНУ, Одјељење друштвених наука, књига 21, *Краљ Никола – Личност, дјело и вријеме*, I–II.
- [13] Хитрова И. Н., *Черногория в национально-освободительном движении на Балканах и русско черногорские отношения в 50–70 годах 19. века*, Москва 1979.
- [14] Хитрова И. Н., *Культурные связи России с Черногорией (17 – начало 20)*, Москва 1957.

Momčilo D. PEJOVIĆ

ON THE MOVING OF MONTENEGRIN PEOPLE TO RUSSIA AND
THE EDUCATION OF MONTENEGRIN SECONDARY SCHOOL AND
UNIVERSITY YOUTH IN THE PERIOD FROM THE 18th UNTIL
THE END OF THE SECOND DECADE OF THE 20th CENTURY

Summary

The history and numerous achievements at the level of cultural, political, economic and somewhat military relations between Montenegro and Russia for almost three centuries, offers an opportunity for experts and scientists, as well as other interested individuals to study multiple connections in the relations between the two countries.

Traditionally good Montenegrin-Russian relations can be particularly perceived through the prism of cultural relations, especially in the segment of the education of Montenegrin personnel in numerous secondary schools and university level institutions and cities all over the former Tsarist and powerful Russia.

As of the first contacts established in 1711 up to the end of the 19th century there will be smaller and bigger, planned or individual waves of immigration from Montenegro to Russia. The immigration waves were being carried out under the most different foreign-political circumstances and special conditions of maintaining the link between Montenegro and Russia. Difficult economic conditions of the population of Montenegro conditioned numerous waves of immigration. Russia was interested in settling a considerable number of families to uninhabited or poorly inhabited areas and newly-occupied territories.

Starting as early as in the 60-ies of the 18th century, a great number of Montenegrin youth were leaving to the powerful and Tsarist Russia to be educated there, and this trend will continue throughout the 19th century and last almost until the present days, naturally with some interruptions and smaller or bigger number of students.